

FLOREA BOBU FLORESCU, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Trajani)*, „Studii și cercetări de istoria artei“, t. II, nr. 3-4, 1955, p. 29-80, cu 39 figuri în text.

Studiul cuprinde o scurtă introducere, urmată de patru capitole.

În introducere, autorul subliniază lipsa de izvoare literare asupra monumentului de la Adamklissi, relevând în același timp că, încă din secolul trecut, atenția arheologilor și istoricilor s-a îndreptat asupra unor anumite evenimente pentru lămurirea diferitelor probleme în legătură cu ridicarea și momentul istoric al construirii acestui măreț edificiu.

În primul capitol, intitulat *Importanța etnografică a monumentului de la Adamklissi*, se arată că, din punct de vedere etnografic, numeroasele reprezentări pe metopele și crenelurile monumentului prezintă o mare valoare documentară. Pe baza cercetării structurii morfologice și cu unitate de metodă, autorul pornește la problema rezolvării apartenenței etnice a figurilor reprezentate.

Interpretarea apartenenței etnice a purtătorilor de „nodus“ este titlul capitolului al doilea, în care, combătând părerea lui A. Furtwängler, împărtășită și de C. Cichorius, cu privire la originea germanică a purtătorilor de nodus, autorul conchide, pe baza unei minuțioase analize a elementelor de port : „În consecință, nu numai pantalonii strâmți, dar nici un alt element de port nu poate fi invocat pentru a se identifica originea germanică a purtătorilor de nodus“ (p. 35) ; se știe că, în 1903, Furtwängler renunță la părerea sa inițială în această privință și atribuie geților ceea ce pusese altădată pe seama bastarnilor : unele elemente de port și arme.

Pentru determinarea apartenenței etnice a figurilor înfățișate pe monumentul dobrogean, în afară de o minuțioasă analiză morfologică, sînt folosite și o serie de texte latine. De multe ori, aceste mărturii clasice, luate din scriitorii latini, sînt redată cu prescurtări neuniforme ale numelor autorilor : Tacitus, ... ; Sil. Ital., ... ; Lucanus, ... ; Claud., ... ; Isid. Orig., ... ș.a. (p. 42-43), iar traducerile, în general bune, au unele scăpări (Tacitus, Germ. 38 ... , nota 1, p. 42), sau trimiteri la autori fără indicarea operei, de pildă : p. 63, notele 2, 3, 4, 5 : „Ovidiu, cartea V, el. VII, 49“ ; „Idem, cartea IV, el. VI, 47“ ș.a. în loc de Ovidiu, *Tristia*, cartea V, elegia VII, 49 etc. Dacă s-ar fi dat mai multă atenție traducerii, puteau fi evitate unele erori, ca :

pellibus et laxis arcent
mala frigora bracis,

unde autorul traduce : „se apără rău de frig, folosind piei de animale și cioareci largi“ (p.63) în loc de : ei se apără de gerurile năprasnice, purtînd piei de animale și cioareci largi.

Studiind mai departe elementele etnografice care coexistau cu nodusul, între care, în primul rînd, elementele de port : opincă și călțuni, cămașă, ișari ș.a., contrar metodei cercetătorilor germani, care nu au dat destulă atenție numeroaselor elemente etnografice ale reprezentărilor de pe monument, autorul trage concluzia : „Nodusul, fără îndoială, a fost cunoscut de tri-

burle germanice, dar el, potrivit informației lui Tacit, a fost curînd preluat de alte popoare, care trăiau dincolo de sfera de civilizație greco-romană, devenind astfel, dintr-un element germanic specific, un element de port circulatoriu. Prin această pătrundere a nodusului la alte popoare, el și-a pierdut însă orice valoare etnografică. Nodusul va putea de aici înainte să fie socotit ca un element de cultură de proveniență suebă sau germană, fără ca prezența lui să poată da vreo indicație asupra celor care îl poartă“ (p. 48—49).

Capitolul al treilea este intitulat *Bazele interpretării elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi*.

Printr-o deficiență metodologică, cercetătorii de pînă acum care s-au oprit asupra monumentului dobrogean nu au luat în considerare unele elemente care ar fi ajutat la o mai ușoară înțelegere a figurilor. Autorul susține că toate aceste elemente ar fi putut determina chiar epoca de construcție a monumentului.

Prin cercetarea tuturor elementelor etnografice și pe baza determinării caracterelor morfologice ale acestora, se arată că „barbarii“ înfățișați pe monument sînt luptători, prizonierii și refugiați, ceea ce dovedește că monumentul este în legătură cu importante evenimente militare. Este vorba, deci, de mari operații împotriva atacului daco-sarmatic, dat prin surprindere, în adîncul teritoriului Moesiei Inferioare, prin anii 101—102 (cf. Paribeni, I, p. 257 și 239 urm.; Kazarow, în *R.-E.*, XVII, col. 520 și D. Tudor, „Studii și articole de istorie“ I, 1956, p. 24, nota 28). În continuare, se analizează două elemente de cultură: îmbrăcămintea și armele de luptă.

Analizînd structura morfologică a diferitelor părți componente ale costumului bărbătesc și femeiesc ale reprezentărilor de pe monument, autorul ajunge la determinarea costumului din sec. II e.n. și la concluzia că veșmîntul bărbătesc despicat în părți este dacic. „Această determinare este deosebit de importantă, fiindcă un prizonier îmbrăcat într-un astfel de veșmînt ține de mîna o femeie, care poartă cămașă (fig. 35). Ea nu poate fi decît soția acestuia și de aceeași origine... La rîndul lor, celelalte femei de pe metopa 49 (fig. 34), îmbrăcate în cămăși identice, nu pot avea decît aceeași apartenență etnică“ (p. 74).

În ultimul capitol, *Valoarea documentară a monumentului de la Adamklissi (Tropaeum Trajani)* se stăruie asupra importanței studierii elementelor etnografice de pe monumentul dobrogean pentru „cunoașterea unor forme specifice de cultură materială a triburilor trace în raport cu ale altor popoare“, pentru identificarea apartenenței etnice a figurilor reprezentate și pentru precizarea momentului istoric în care a fost ridicat acest mare monument.

Era de dorit să se fi acordat toată grija la folosirea mărturiilor scrise antice; acestea trebuiau redată exact și tălmăcite clar, pe înțelesul tuturor; de asemenea, se cerea toată atenția pentru a nu se fi strecurat unele greșeli de formă, ca de pildă la p. 37, 38, 50 ș.a.

Observațiile de amănunt nu micșorează valoarea acestui studiu, importantă contribuție adusă de etnografie la lămurirea reprezentărilor de pe monumentul de la Adamklissi, la precizarea momentului istoric al construirii lui și la cunoașterea etnogenezei poporului nostru. De altfel, importanța lucrării a fost relevată și de revista sovietică de etnografie ca „...o contribuție serioasă la cercetarea unor elemente de cultură materială... Lucrarea lui F. Florescu dovedește că studierea elementelor de cultură materială are mare importanță pentru lămurirea unor probleme de istorie, îndeosebi pentru rezolvarea problemelor de etnogenază a diferitelor grupe de populație“¹.

Trebuia subliniat faptul că, după cunoștințele noastre actuale, monumentul de la Adamklissi este primul monument antic interpretat etnografic. Cichorius promisese un volum în care să se ocupe de „etnografia dacilor“, fără să-l fi realizat.

Atît prin conținutul cît și prin bogatul său material ilustrativ, studiul este o contribuție foarte utilă nu numai pentru specialiști, ci și pentru marele public.

Șt. Constantinescu

¹ I. I. Orlic, *Научная деятельность румынских этнографов. „Советская этнография“*, 1, 1956, p. 138.

ANNA SADURSKA, *Inscriptions latines et monuments funéraires romains au Musée National de Varsovie (Auctarium Maeandrum, vol. IV)*, Varşovia, 1953, 8°, 138 pag., 46 planşe.

Cuprinde 55 de texte epigrafice latine, unele cu relief (2 votive, 1 onorific, 52 funerare), majoritatea inedite, provenind din mai multe fonduri, colecţii particulare din teritoriile poloneze şi adunate în Departamentul de anticrităţi al Muzeului naţional din Varşovia. Autoarea arată că „monumentele au făcut lungi călătorii înainte de a veni la muzeul din Varşovia şi din nenorocire au sosit acolo fără actele indicând provenienţa lor“ (p. 6). Majoritatea, cum se vede şi după conţinut, sînt din Italia, în primul rînd de la Roma, achiziţionate (unele de la anticari) începînd din secolul al XVI-lea de amatori şi erudiţi polonezi, care le-au expus la proprietăţile lor sau la instituţii de învăţămînt.

Acest valoros şi util repertoriu cuprinde o descriere amplă, amănunţită, „sub toate aspectele, pentru ca materialele să poată servi deopotrivă arheologilor, ca şi filologilor şi istoricilor“ (p. 11). Sub raportul arheologic este indicat materialul, tipul, destinaţia, figuraţia relievelor ori a ornamentelor; sub cel filologic-epigrafic: textul cu întregirile, particularităţile de limbă, grafie, onomastică, forma literelor etc., ca şi traducerea integrală a textului latin în limba franceză. Întregul material epigrafic şi sculptural prezintă o remarcabilă valoare documentară pentru societatea sclavagistă romană, reflectînd, cum se relevă, „în anumită măsură raporturile sociale şi civilizaţia epocii (sec. I-IV, resp. V e.n.), structura de clasă, anumite credinţe pătrunderea curentelor de civilizaţii din Orient şi Grecia“ etc. (p. 12). Pe bună dreptate insistă autoarea publicaţiei asupra valorii deosebite a materialului epigrafic care „contribuie în largă măsură la aprofundarea cunoştinţelor asupra culturii antice. O colecţie de anticrităţi fără o culegere, oricît de modestă, de inscripţii, poate să fie considerată ca incompletă. Inscripţiile, chiar cînd nu fac o prea strălucită figură ca obiecte de expoziţie în muzeu, formează totuşi un material instructiv şi preţios pentru completarea imaginii despre cultura antică“ (p. 19—20). Sub raportul valorii documentare este evident că textele scrise (literare, ca şi epigrafice) ocupă locul principal între mijloacele de cunoaştere a trecutului şi a dezvoltării societăţii, fiind cele care „ne vorbesc“ mai mult şi direct, mărturiile elocvente şi mai puţin lipsite de echivocul frecvent la materialul arheologic nescris ori chiar la cel numismatic.

Harnica cercetătoare de la Varşovia a expus pe larg, cu remarcabilă eleganţă şi bogăţie de stil, toate datele în legătură cu materialul epigrafic şi sculptural, propunînd întregiri utile şi valabile şi interpretînd cu multă ingeniozitate textul epigrafic şi elementele iconografice de pe monumentele studiate, ilustrate integral în excelente reproduceri zincografice de pe fotografiile foarte bine executate. La comentariile savante ale autoarei avem de adăugat cîteva scurte observaţii de amănunt, referitoare la lectura şi întregirea unor cuvinte ori litere din textele epigrafice fragmentare — care e firesc să nu poată fi refăcute integral de la început şi dintre care multe vor rămîne pentru totdeauna trunchiate; observaţiile noastre se referă în primul rînd la numele proprii, a căror origine, lectură ori semnificaţie au scăpat editoarei din cauza lacunelor în bibliografia epigrafică pe care o avea la îndemînă, lipsindu-i unele lucrări (Schulze pentru onomastica italică-romană; Tomaschek, Mateescu, Kazarov pentru cea tracă, respectiv pentru iconografia „eroului călăreţ“; Pape-Benseler, Bechtel pentru onomastica greacă etc.); de asemenea, sînt necesare cîteva rectificări privind figuraţia de pe reliefele celor doi *equites singulares* (mai jos, nr. 5 şi 8), ca şi o rezervă foarte pronunţată în ceea ce priveşte autenticitatea uneia din inscripţii (mai jos, nr. 3). Expunem aceste observaţii în ordinea monumentelor din repertoriul publicat de A. Sadurska.

I. — p. 43, nr. 7, pl. XII 2 „Dis Manibus/Volussiae Restitutae/ C. Volussius Martialis/ lib. Idem coniugi/ et sibi“, citit „lib(ertus) Idem coniugi et sibi“ (cu trad. „l'époux à la fois pour sa femme et pour lui-même“) este de fapt „lib(ertae) idem coniugi et sibi“ adică „libertei (care este) şi soţia sa şi sieşi“.

2. — p. 65, nr. 18, pl. XIX 3, lespede de marmură ruptă la marginea sîngă, cu numele mutilate: D.M./...rfani Eulogi et/...rfaniae Tertiae/...rfanius Heliodorus fillus (etc.)¹, este cunoscutul nomen gentile („de familie“) italic *Carfanius*, fem. — a, *CIL*, V, 1148; IX, 1642; XI, 1737; X, 1974 (W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, 1904 și 1933, p. 353). Inscricția de la Varșovia se citește: „D(is) M(anibus)/[?M. Ca]rfani Eulogi et/[Ca]rfaniae Tertiae/[pa]rentibus optimis/[b]ene merentibus fecit/[Ca]rfanius Heliodorus fillus/[s]uisque lib(ertis) libertabusque/posterisque eorum“.

3. — p. 68, nr. 22, pl. XXII, este suspectă de a fi falsă: SPERATO/ C. POPPAETVS/ ITALVS/ FILIO/ DVLCISSIMO / FECIT; ornamentul constînd din fronton triangular (cu o coroană și panglică) și acrotiere la colțuri se aseamănă în chip remarcabil cu cel de pe epitaful recunoscut ca fals (respectiv „suspect“) de Sadurska (p. 124, nr. 54, pl. XLV: „Dis Manibus/ M. Planco/ Augustali/ vixit annis VIII/ m(enses) VII dies X, idemque Heunoidi matri/ eiusdem fecit/ M. Plancius Prunicus/ libertis suis benemer“). „Epitaful“ lui *Speratus* provenit dintr-o colecție particulară poloneză și achiziționat mai de mult la Roma de la un anticar, trebuie să fie unul din produsele marilor *falsarii* de inscripții romane în fruntea cărora stă faimosul arhitect napolitan Pirro Ligorio (Pyrrhus Ligorius, sec. XVI); inscripțiile false din Roma, în număr de peste 3000, sînt cuprinse în *CIL*, VI, partea 5 (1885); cf. și Chr. Huelsen, *Falsificazioni lapidarie Ligoriane*, în „Mitteilungen des deutschen archaologischen Instituts“, Roemische Abteilung, X, 1895, p. 289—298 (R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. IV, 1914, p. 388—395; Buday Árpád, *Romai felirattan*, 1914, p. 7; H. Dessau, *Lateinische Epigraphik, Einleit. Altertumswissenschaft*, Gercke-Norden, I, 10, 1925, p. 4.

4. — p. 84-85, nr. 35, pl. XXIX, fragment funerar de marmură: [D.] M./...MYRISM.../...FILIAE ET... citit de edit. „[D(is)] M(anibus)/[Pal]myrism[ater]“ (etc.) adică [Pal]myris (?) m[ater] f[ecit], cu traducerea: „Palmyre, la mîre“, iar în index p. 133 „...myris“. În realitate, însă, este numele grecesc *Myrismos*, întrebuițat drept cognomen în onomastica romană din epoca imperială, mai ales la personaje de origine greco-orientală, respectiv de condiție socială libertină (liberți ori sclavi), de ex. *CIL*, III, 7471, 8112; V, 5759; X, 6157 (G. Laberius Myrismus); XI, 523; XII, 356 (L. Pomponius Myrismus), 863, 4157 etc.; cf. de asemenea Stein, *Real-encyclopädie* (Pauly-Wissowa), XVI, 1104; L. Robert, „Revue ét. grecques“, LXVI, 1953, 175. Inscricția noastră trebuie citită: „[D(is)] M(anibus)/[praenomen, nomen] Myrism[us] / ...]filiae et...“.

5. — p. 86-90, nr. 37, pl. XXXI, epitaful de marmură al unui „eques singularis“ de la Roma, avînd pe rama de jos inscripția: „D(is) M(anibus) /M. Aurel. Villani eq. sing. aug. n(ostri) turm(a) /...LIS, kastr. prior., allectu(s) ex...“. Numele comandantului de „turma“ din r. 3, unde înainte de -LIS par a se distinge urme din literele RIA, ar putea fi întregit [Cer]ialis. Relieful cu scena vîntătorii (pentru care editoarea caută analogii în sculptura greacă), este de fapt scena clasică și tipică la tracii de pretutindeni a „Cavalerului (eroului) trac“¹, frecventă și la Roma, îndeosebi pe monumentele numeroșilor militari de origine traco-getică. M. Aurelius Villanus este fără îndoială un trac (ori dac) romanizat, din acel corp de *equites singulares* de la Roma în care tracii erau cu deosebire numeroși (v. G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în „Ephemeris Dacoromana“, I, 1923, p. 184—197).

6. — p. 95-101, nr. 39, pl. XXXIII, lespede funerară de marmură cu bustul unei *Hermiona*, reprodușă anterior de A. Graefenhagen în „Archaeologischer Anzeiger“, 1933, p. 451—452, fig. 30; pușă de un Aurelius Teres maritus și Aurelia Antonina mater; după Sadurska (p. 98), „numele *Hermione* și *Teres* (*Tereus*) sînt de origine greacă, dovedind, ca și gentilicul *Aurelius* și numele *Aelia Antonina*, că această familie aparține mediului de liberți ai dinastiei siriene“ (?). Dar numele *Teres* este tragic, tipic și frecvent la tracii balcanici, cunoscîndu-se cam

¹ G. I. Kazarow, *Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien* (Dissertationes Pannonicae, II, 14), Budapesta, 1938, 190 pag., 89 pl.

120 exemple în texte literare și epigrafice grecești și latine (cele cunoscute la 1923 : Mateescu, *op. cit.*, p. 86) ; înclt nu încapc îndoială că „romanul” Aurelius Teres e de origine tracă, avînd cetățenia și *nomen gentile* de la un împărat Aurelius (Marcus Aurelius ori M. Aurelius Antoninus — Caracalla).

7. — p. 102-4, nr. 41, pl. XXXIV 2 = *CIL*, VI, 35454, epitaf latin scris cu litere grecești, pentru care s-ar putea cita o analogie interesantă din Macedonia tracică (Philippi), publicat în *Bulletin de Correspondence hellénique*, 1930, p. 376—391, studiat în amănunte de J. Carcopino, în *memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 77—95.

8. — p. 105-9, nr. 44, pl. XXXVI și XXXVII = *CIL*, VI, 3318 din Roma : epitaf al unui *equus singularis* avînd sus scena „banchetului funebru” (cina mortului), jos scena de vînătoare, comparată de Sadurska pe bună dreptate cu relieful de mai sus, nr. 5, care este tot „cavalerul (eroul) trac”, deci militarul pentru care a fost pus monumentul este neîndoielnic de origine traco-getică ; astfel fiind, inscripția ar putea fi întregită : „[D(is)] M(anibus) /eq(ues) sing(ularis)/[turma? Maxi]mi, nat(ione)/[Thrax ori Bessus, Dacus v(ixit) a] N(nos) XXXV (etc)”. Pentru această categorie de militari și monumentele lor cu caracter național trac, v. Mateescu, *op. cit.*, unde însă lipsește acest exemplu (*CIL*, VI, 3318), din cauza lacunei în textul epigrafic, Mateescu neobservînd că relieful prezintă scena cu „*equus, aper, arbor*” (cum este descrisă sumar în *CIL*), adică tocmai „eroul cavaler (vînător) trac”.

Aceste corectări și observații de amănunt nu scad prin nimic, ci subliniază din nou valoarea și utilitatea excelentului repertoriu de monumente epigrafice și sculpturale întocmit de A. Sadurska și care se numără printre cele mai de seamă lucrări din bogata producție științifică a școlii istorico-arheologice poloneze, cu vechi tradiții umaniste.

I. I. Russu

V. BEȘEVLIIEV, *Эпиграфски приноси (Contribuții Epigrafice)*, Sofia, Editura Academiei Bulgare de Științe, Institutul și muzeul arheologic. 1952, 96 pag., în 8°, 54 planșe.

Eminentul epigrafist și lingvist bulgar, profesor la Sofia, V. Beșevliev, al cărui nume este bine cunoscut cercetătorilor de specialitate, publică în acest volum de *Contribuții epigrafice* un număr de 122 de inscripții (unele fragmentare) grecești și latine, din teritoriul Bulgariei și Macedoniei, aflătoare — majoritatea — în marile colecții ale Muzeului național arheologic din Sofia ; cele mai multe sînt inedite, unele achiziționate mai de mult (chiar de 40—50 de ani). Este o lucrare temeinică și sistematică, de aleasă ținută științifică, precum, în chip firesc, sîntem obișnuți să așteptăm și primim mereu de la confracții din țara vecină și prietenă, a cărei excepțională bogăție în urme arheologice-epigrafice grecești și romane este egalată de interesul unui larg cerc de cercetători și a publicului cult pentru materiale și documente arheologice și istorice privind antichitatea ; în acest sector, activitatea este vie și intensă, cu o veche tradiție ; dovadă stau expozițiile și depozitele muzeelor, săpăturile și cercetările pe teren, ca și numeroasele publicații ale institutelor și muzeelor, la un nivel științific ridicat. Amintind nume ca V. Dobruski, K. Skorpil, I. Ivanov, G. I. Kazarov, B. Filov, D. Decev, I. Velkov, D. P. Dimitrov, D. Ţoncev, C. M. Danov, V. Beșevliev, G. Mihailov, T. Ivanov, am pomenit numai pe cei mai de seamă arheologi-epigrafiști bulgari care au adus un valoros aport la cunoașterea trecutului antic al țării lor și la istoria civilizației grecești și romane din teritoriile balcanice.

În *Эпиграфски приноси* se face o prezentare sistematică a fiecărui monument : o scurtă descriere, dimensiuni, locul descoperirii și păstrării, lectura cu întregiri judicioase ; aproape toate inscripțiile sînt ilustrate prin bune reproduceri fotografice în planșe. La textele mai lungi și de interes documentar se dă traducerea în bulgărește, iar comentariile paleografice și istorice sînt pe cît de cuprinzătoare, pe atît de substanțiale și juste. Un indice complet (nume proprie